

Kakvu Europsku uniju ostavljamo mladima?

Populizam, elitizam i liberalna demokracija

Berto Šalaj

Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu

Ugledna međunarodna istraživačka organizacija, Međunarodno udruženje za vrednovanje obrazovnih postignuća (*The International Association for the Evaluation of Educational Achievement*, IEA), provela je 2016. godine veliko komparativno istraživanje znanja, sposobnosti, stavova i vrijednosti mladih u dobi od 14 godina, kojim se željelo utvrditi načine na koje se mladi ljudi pripremaju za preuzimanje uloge aktivnih građana (Schulz i dr., 2018). Istraživanje je obuhvatilo 24 države iz različitih dijelova svijeta, a među njima bila je i Hrvatska u kojoj je istraživanje provedeno na nacionalno reprezentativnom uzorku od 4045 učenika, pri čemu se jedan dio pitanja odnosio i na stavove mladih prema Europskoj uniji. Prema rezultatima istraživanja, 47% hrvatskih učenika izražava potpuno slaganje s tvrdnjom „Ponosan sam što je moja zemlja članica Europske unije“, dok ih 36% isto smatra za tvrdnju „Osjećam se dijelom Europske unije.“ Indikativno je da nakon pet godina članstva naše države u Europskoj uniji tek nešto više od jedne trećine hrvatskih učenika osjeća snažnu pripadnost toj zajednici. U ovom tekstu neću se usredotočiti na detaljniju interpretaciju navedenih rezultata, već će oni poslužiti za tematiziranje šireg pitanje odnosa mladih prema Europskoj uniji.

Brojna istraživanja sugeriraju, naime, da rezultati koje smo prethodno prikazali nisu nikakva iznimka nego, dapače, pravilo. Mladi u Hrvatskoj, u pravilu, ne iskazuju visoke razine znanja o procesima europskih integracija, nedovoljno dobro poznaju i razumiju funkcioniranje europskih političkih institucija te stvaranje i implementiranje europskih javnih politika. Dodatno, nisu im potpuno jasni odnosi Hrvatske i Europske unije te nedovoljno prepoznaju svoja prava koja proizlaze iz statusa europskih građana. Također, kao što i ranije prikazani rezultati potvrđuju, značajan dio mladih nije razvio osjećaje pripadnosti i privrženosti Europskoj uniji.

Takvi rezultati zasigurno su, promatramo li ih iz perspektive opstanka i budućeg razvoja Europske unije, razlog za zabrinutost. Svaki politički projekt koji smjera na dugoročnu održivost i razvoj mora osigurati potporu značajnog dijela onih na koje se taj projekt odnosi. Drugim riječima, Europska unija kao politička tvorevina ovisi, među ostalim, i o prihvaćanju

od strane građana. Opstanak i dugoročna održivost svakoga političkog projekta, pa onda i Europske unije, ovisi, dakle, o tome hoće li svoje nove generacije, mlade, uspjeti socijalizirati i educirati u korpus znanja, sposobnosti, stavova i vrijednosti koji su važni za stabilno i djelotvorno funkcioniranje tog projekta. Recentna istraživanja političke kulture mladih, posebno u segmentima koji se odnose na znanja, stavove i vrijednosti vezane uz Europsku uniju, sugeriraju da taj socijalizacijsko-edukacijski proces nije osmišljen na dovoljno kvalitetan način, to jest da ne ostvaruje željene ishode. Drugim riječima, mladi u Hrvatskoj, ali i u drugim državama Europske unije, nisu euroskeptični i europesimistični zato što su takvi rođeni, nego zato što ih je takvima učinio socijalizacijsko-edukacijski proces kroz koji su prolazili. Odgovornost nije na mladima, nego na nama starijima koji ih nismo dovoljno pripremili da budu informirani, aktivni i odgovorni europski građani.

Pritom treba naglasiti kako Europska unija zasigurno nije najgore mjesto za život na našem planetu. Dapače, riječ je o regiji koja se po nizu političkih, ekonomskih i socijalnih indikatora može, globalno gledano, svrstati u sam vrh regija u kojima se kvalitetno živi. Takva nas situacija, međutim, ne treba odvratiti od suočavanja s činjenicom da će europski projekt biti ugrožen ukoliko za nove generacije ne osiguramo adekvatan i kvalitetan socijalizacijsko-edukacijski proces. Iznalaženje prikladnih odgovora na taj zadatak koji je pred nama neće, međutim, biti nimalo jednostavno. Brojni su izazovi i zapreke koje stoje na putu socijalizacije i edukacije mladih za liberalno-demokratsku i socijalno pravednu Europsku uniju, pri čemu će se u ovom radu osvrnuti na tri vrste izazova.

Prvi izazov je vezan uz političku prirodu Europske unije, koja se u viziji svog političkog uređenja odlučila za ideal koji povezuje liberalnu demokraciju i socijalnu pravdu te na taj način osigurava svim svojim članovima okvir za društveni i ekonomski prosperitet. Takav model treba, s jedne strane, omogućiti političko sudjelovanje građana, te, s druge strane, promovirati vladavinu prava i zaštitu pojedinačnih prava i sloboda. Dodatno, idealni politički sustav mora, otklanjanjem i ublažavanjem određenih ishoda tržišnih procesa, osigurati svojim pripadnicima osnovnu socijalnu sigurnost. Nažalost, brojni su pokazatelji koji sugeriraju da se suvremena Europska unija bitno udaljava od proklamiranih ideala. Tako se, primjerice, učestalo upozorava na demokratski deficit Europske unije, čime se želi naglasiti da sami građani nemaju dovoljno prilika i mehanizama putem kojih mogu sudjelovati u donošenju političkih odluka o budućem razvoju. Nažalost, vodeći političari Europske unije, umjesto da pokušaju osmisliti načine smanjivanja tog deficita, svojim ponašanjem pojačavaju dojam kako je danas Europska unija elitistički projekt u kojemu se ne želi slušati građane i omogućiti im da aktivnije sudjeluju u političkim procesima. Od brojnih primjera elitističke arogancije

vodećih političara ovdje ću izdvojiti tek izjavu Jeana-Claudea Junckera, aktualnog predsjednika Europske komisije, koji je jednom prilikom, objašnjavajući proces donošenja političkih odluka na razini Europske unije, izjavio da narodu treba lagati, a odluke treba donositi u tajnosti.¹

Takve i slične izjave navele su određene teoretičare da Europsku uniju označe kao nedemokratsku tvorevinu. Primjerice, ugledni politolog Peter Mair (2005; 2013) okarakterizirao je Europsku uniju kao svojevrsnu liberalnu autokraciju, poredak u kojemu političko sudjelovanje građana nema stvarnoga političkog značenja, ali istodobno vlast promovira, štiti i jamči temeljna prava i slobode svih građana. Analizirajući politički proces koji se odvija na razini Europske unije, Mair navodi da se najvažnije političke odluke donose neovisno o željama i preferencijama građana. Iako, formalno gledano, postoje kanali potencijalnoga političkog utjecaja građana, kao što su izbori za Europski parlament, ta mogućnost utjecaja vrlo je ograničena, o čemu Mair navodi: „Riječ je o političkom sustavu kojem građani ne mogu pristupiti koristeći se izborima i političkim strankama, dakle institucijama i kanalima tradicionalnog političkog predstavljanja“ (2005: 17). Tome dodaje kako ponašanje i preferencije građana nisu okvir unutar kojeg se moraju kretati donositelji politika, pa stoga političke elite imaju gotovo potpuno slobodne ruke pri donošenju odluka. Europskoj uniji, prema Mairu, manjka demokratski segment: „Čak i ako Europska unija nije antidemokratska, ona je u svakom slučaju nedemokratska, barem ako na umu imamo konvencionalno europsko razumijevanje pojma demokracije: postoji nedostatak političke odgovornosti, malo je prostora za legitimaciju koja proizlazi iz političkog sudjelovanja građana, a donositelji glavnih odluka vrlo rijetko mogu biti opozvani od strane birača... Alternativni oblici donošenja odluka – judicijalizacija, ekspertiza i oslanjanje na tijela u kojemu sjede imenovani a ne izabrani dužnosnici – sve su značajniji“ (2005: 25).

Može se tvrditi kako Europska unija od samog nastanka „boluje“ od demokratskog deficita. Primjerice, spomenuti Peter Mair tvrdi kako je Europska unija i stvorena kako bi se prevladali nedostaci koji su u okviru nacionalnih liberalnih demokracija proizlazili iz pretjeranog naglašavanja demokratskog segmenta, odnosno ekscesivnoga političkog sudjelovanja građana i njihovih brojnih zahtjeva prema političkim elitama. Europska unija politički je prostor u kojemu, prema Mairu, politička klasa odluke može donositi, pregovorima i dogovorima, neopterećena i neograničena željama građana. Unatoč takvom, inherentnom demokratskom deficitu, Europska je unija desetljećima od svog nastanka uspijevala osiguravati potporu vrlo

---

¹ <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/tajni-svijet-mocnika-koji-zeli-vladati-europom-narodu-treba-lagati-a-odluke-treba-donositi-u-tajnosti/806974/>

značajnog broja građana. Za pretpostaviti je da je bila riječ o svojevrsnom permisivnom konsenzusu od strane građana, pod čim razumijevam da su građani prihvatili elitističko razumijevanje demokracije i ograničeno sudjelovanje u politici, a u zamjenu za to dobili su poboljšanje kvalitete života u brojnim segmentima. Takav odnos definitivno je završen, iako je nezadovoljstvo dijela građana bilo vidljivo i ranije, velikom ekonomskom krizom 2008/2009. godine, nakon koje sve veći broj građana sumnja u sposobnost europskih političkih elita da njima i, posebice, njihovoj djeci osiguraju socio-ekonomski prosperitet. Dodatno srozavanje povjerenja između elita i građana dogodilo se 2015. godine u povodu imigrantskog vala, kada je jedan dio građana percipirao da će dolazak velikog broja imigranata ugroziti domicilnu kulturu i način života. Ti građani, smatrajući da europske *mainstream* političke elite nisu ponudile dovoljno kvalitetne odgovore na imigrantski val, u velikoj su se mjeri okrenuli populističkim političkim opcijama, što je u nekim državama, primjerice Italiji, dovelo do radikalne rekonfiguracije stranačkih sustava i odnosa moći u njima. Uzimajući u obzir sve navedeno, čini mi se da je vrlo naivno očekivati, kao što to čini jedan dio europskih *mainstream* političkih elita, povratak na neki oblik permisivnoga konsenzusa te se uspostava povjerenja između elita i građana neće moći dogoditi kroz model elitističke demokracije prema kojemu je političko odlučivanje rezervirano za elite, a sudjelovanje građana je ograničeno isključivo na povremeno glasovanje na izborima.

Dominacija elitizma i tehnokracije, koju opisuje Mair, izazvala je, dakle, u brojnim državama Europske unije političku reakciju i otpor koji su se manifestirali u obliku jačanja, najčešće desnih, populističkih političara, stranaka i pokreta (Grbeša i Šalaj, 2018). Ti populistički akteri ukazuju na demokratski deficit Europske unije, diviniziraju narodnu volju i obećavaju povratak narodne suverenosti. Politiku razumijevaju kao sukob dobrog i poštenog naroda, kojeg populistički političari zastupaju, i loših i korumpiranih elita. Pritom desni populisti neprijateljima naroda, uz korumpirane i otuđene nacionalne političke elite, označavaju različite vrste manjina i/ili imigrante te, vrlo često, samu Europsku uniju, to jest briselske tehnokrate. Jačanje populizma, kao što to pokazuju recentni primjeri Poljske i Mađarske, ugrožava liberalni segment suvremenih demokracija jer populistički političari, pozivajući se na narodnu suverenost, dovode u pitanje ili čak i ukidaju neke od temeljnih prava i sloboda građana kao što su sloboda izražavanja, sloboda udruživanja, neovisnost pravosuđa i dr. Takvi postupci populističkih aktera vode, u boljem slučaju, transformaciji liberalnih u neliberalne demokracije, a u goroj varijanti i u regresiju u neki oblik autoritarnoga političkog sustava.

Ovdje opisani elitizam i populizam međusobno su suprotstavljeni, no istodobno se i međusobno pojačavaju, pa se može tvrditi da liberalna tehnokracija otvara prostor za jačanje

populizma, dok osnaživanje populizma može europske *mainstream* političare, kako to pokazuje Junckerova izjava, dodatno potaknuti da s prezirom gledaju na želje i preferencije „običnog“ naroda. Mislim da je plauzibilno tvrditi da je suvremena Europska unija „rastrgana“ između, s jedne strane, nedemokratskog liberalizma koji se očituje u elitističkim i tehnokratskim tendencijama i, s druge strane, neliberalne demokracije koja se manifestira u jačanju populizma. Ukoliko Europska unija ne uspije pronaći način približavanja idealu liberalne demokracije i socijalne pravde, njezina politička budućnost ne čini se obećavajućom. U slučaju „pobjede“ elitizma i tehnokracije, Europska unija će gotovo u potpunosti izgubiti legitimitet među građanima i transformirati se u elitistički projekt čiji će dugoročni opstanak biti vrlo upitan. „Pobjeda“ euroskeptičnog populizma, kako to sugerira Brexit, vjerojatno znači još brži politički kraj Europske unije.

Drugi veliki izazov s kojim se moramo suočiti u budućim procesima socijalizacije i edukacije mladih, odnosi se na Hrvatsku, i to posebice na hrvatski obrazovni sustav. Jedan od najvećih nedostataka sustava javnog obrazovanja u našoj državi jest zanemarivanje onoga što se u literaturi označava kao europska dimenzija u obrazovanju. Razvoj navedene dimenzije nužan je kako bi se putem formalnog obrazovnog sustava, kojeg u jednom dijelu pohađaju svi učenici, kod mladih potaknulo stjecanje i razvoj znanja, sposobnosti i stavova koje su im nužni da bi u budućnosti mogli odgovorno i informirano sudjelovati u društvenom, političkom i ekonomskom životu Europe i Europske unije. Nažalost, hrvatske političke elite zanemarile su tu dimenziju obrazovanja, o čemu govore i rezultati u ovom tekstu već spomenutog istraživanja Međunarodnog udruženja za vrednovanje obrazovnih postignuća koji se odnose na odgovore hrvatskih učenika na pitanja o tome koliko su u školi imali prilike učiti o drugim europskim državama i o Europskoj uniji. Primjerice, samo 17% učenika smatra da su tijekom školovanja imali puno prilika učiti o političkim i ekonomskim sustavima europskih zemalja, a tek 20% ih smatra da je bilo takvih prilika za učenje o političkim i društvenim pitanjima europskih zemalja. Iz perspektive teme ovoga rada vjerojatno najporazniji rezultat je onaj prema kojemu tek 23% hrvatskih učenika smatra da su tijekom školovanja imali puno prilika učiti o političkim i ekonomskim integracijama između europskih zemalja, odnosno o Europskoj uniji. Marginalizacija i zanemarivanje europske dimenzije u obrazovanju vjerojatno je povezana s tragičnom činjenicom da je Hrvatska još uvijek jedna od rijetkih europskih država koja nije na sustavan i kvalitetan način institucionalizirala građanski odgoj i obrazovanje u svoj školski sustav (Šalaj, 2018), jer iskustva drugih europskih država pokazuju da se upravo kroz taj segment obrazovanja može kvalitetno realizirati ideja europske dimenzije u obrazovanju.

Treći veliki izazov vezan je uz same mlade. U ovom sam radu već istaknuo kako je politička kultura mladih, bitan dio koje je i odnos prema projektu europskih integracija, uvelike rezultat socijalizacijsko-edukacijskih procesa koje su za mlade organizirale starije generacije. Međutim, mlade ni u kom slučaju ne treba promatrati kao pasivne primatelje poruka koje im šalju starije generacije, nego su oni i aktivni politički subjekti s vlastitim promišljanjima o aktualnim društvenim, ekonomskim i političkim procesima koji kritički promišljaju i prerađuju poruke koje im društvo šalje. Možda upravo u toj činjenici velikog, po mom sudu zasad neiskorištenog, društvenog i političkog potencijala autonomnog angažmana mladih leži nada za razvoj i opstanak liberalno-demokratske i socijalno pravedne Europske unije. Pritom, zadatak stvaranja takve europske zajednice neće biti nimalo lak, jer pretpostavlja suočavanje s bar tri recentna problema, koje možemo označiti kao sociopolitički, socioekonomski i sociokulturni. Politički se dio odnosi na potrebu prevladavanja postojećega demokratskog deficita Europske unije, odnosno na demokratizaciju europskoga političkog sustava, ekonomski na potrebu stvaranja ekonomskog okvira koji će građanima ponuditi nadu da je prosperitetan život u Europskoj uniji moguć za sve a ne samo za elitu, a kulturni, možda i najizazovniji, na potrebu osmišljavanja europskog identiteta koji će, naročito u svjetlu dolaska sve većeg broja imigranata, omogućiti, ne negirajući i ne zatirući pritom partikularne identitete, temelje za čvršće povezivanje građana iz različitih država Europske unije. Ostaje nam nadati se da će mladi, nove generacije koje dolaze, biti uspješniji od nas u pronalaženju odgovora na navedene probleme.

Literatura

- Grbeša, Marijana i Šalaj, Berto (2018). *Dobar, loš ili zao? Populizam u Hrvatskoj*. TIM Press: Zagreb.
- Mair, Peter (2005). Popular Democracy and the European Polity. *European Governance Papers* (EUROGOV), No. C-05-03; dostupno na <http://www.connex-network.org/eurogov/pdf/egp-connex-C-05-03.pdf>
- Mair, Peter (2013). *Ruling the Void: The Hollowing of Western Democracy*. Verso Books: New York & London.
- Schulz, Wolfram; Ainley, John; Fraillon, Julian; Losito, Bruno; Agrusti, Gabriella i Friedman, Tim (2018). *Becoming Citizens in a Changing World – IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016 International Report*. The International Association for the Evaluation of Educational Achievement & Springer Open: Amsterdam.

Šalaj, Berto (2018). *U očekivanju Godota? Politika, demokracija i građanski odgoj i obrazovanje u Hrvatskoj*. GOOD inicijativa; dostupno na: http://oz.goo.hr/wp-content/uploads/2018/09/u_ocekivanju_godota_ObZ_GOOD.pdf